

Олександр Бондар

ПЛАН ПРИЛУЦЬКОЇ ФОРТЕЦІ 1745 р. У АЛЬБОМІ Ф. ЛАСКОВСЬКОГО

Повідомлення присвячене опису та публікації плану Прилук 1745 р. Він був опублікований у 1866 р. військовим інженером та істориком фортифікації генералом Ф. Ласковським. Проте цей документ довгий час залишався невідомим для більшості дослідників історії містобудування України ХХ – початку ХХІ ст. Автор повідомлення упорядкував графічну сторону плану та зробив його короткий опис. Це третій відомий план міста Прилуки ХVІІІ ст. На жаль, сьогодні не відомо, де зберігається оригінал 1745 р., і чи існує він взагалі. Однак завдяки Ф. Ласковському ми можемо користуватися його копією середини ХІХ ст. під час досліджень містобудівних процесів Прилук 1740-х рр.

Ключові слова: Прилуки, фортеця, план, фортифікація.

На сьогодні однією з найактуальніших тем української історії є історія містобудування. Адже українське місто ранньомодерного часу – це своєрідне урбаністичне утворення, що відрізнялося за своїми морфологічними ознаками як від західноєвропейського, так і від російського зразків. Воно поєднувало в собі традиції різних епох і народів, що в свою чергу призвело до народження дуже цікавого і специфічного симбіозу міста-фортеці. За останні десятиліття українські науковці зробили суттєвий дослідницький прорив у цій галузі. Особливо завдяки тому, що вдалося вийти за рамки марксистської теорії градоутворення, віднайденню нових та вивченню вже відомих джерел. Серед них чи не найголовніше місце посідають картографічні матеріали. Вони якнайкраще ілюструють тенденції українського містобудування. На жаль, фонд картографічних матеріалів досить обмежений. Для Правобережної України ситуація дещо краща. Там збереглася значна кількість планів міст, містечок та замків. Для Лівобережної України ситуація з планами часто катастрофічна. Іноді навіть для полкових міст відомо не більше 2-3 планів ХVІІІ ст. Одним з таких міст Лівобережжя є Прилуки.

На сьогоднішній день до наукового обігу було введено всього два плани полкового міста Прилуки, що відносяться до ХVІІІ ст.

Перший – це недатований план Прилуцької фортеці ХVІІІ ст. На думку В. Вечерського, він відноситься до середини ХVІІІ ст. [1, с. 186] Другий – план міста Прилуки з нанесеним контуром фортеці 1780-х рр. [5] Обидва ці плани були надруковані в енциклопедичному довіднику Чернігівщина у 1990 р. [6, с. 664; Табл. ХL] На жаль, якість публікації залишалася досить ознайомчою. Вже у 2000-х рр. обидва ці плани були передруковані в більшому розмірі та кращій якості В. Вечерським [1, с. 185-186].

У 2016 р. під час роботи з альбомом «**Карти, плани і креслення до III-ї частини матеріалів для історії інженерного мистецтва в Росії**» 1866 р. Ф. Ласковського на листі №4 «**До оборони кордонів**», в нижній частині під артиклем «**Зображення 15**», було виявлено план «**Полкового міста Прилуки**», а під «**Зображення 16, 17 і 18**» профілі розрізів оборонних споруд Прилуцької фортеці [2, Лист 4]. Загалом «Альбом» Ф. Ласковського до його відомого тритомника з історії фортифікації був надрукований обмеженим накладом (на сьогодні точна кількість примірників невідомо).

© Бондар Олександр Миколайович – науковий співробітник Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського.

ма) у двох теках та використовувався під години навчання у військово-інженерних заставах Російської імперії у другій половині XIX ст.

План Прилук являє собою графічно відображену схему укріплень міста та замку. Виконаний друкарським методом (літографія?) темно-сірою або чорною фарбою. На ньому позначено основну топографічну ситуацію Прилуцької фортеці та місцевості навколо неї. На плані наявна значна кількість різноманітних позначень та букв, що становлять експлікацію плану. Текстові пояснення до експлікації знаходяться окремо від альбому в третьому томі «Материалов для истории инженерного искусства в России» Ф. Ласковського. Ця експлікація є досить детальною та інформативною, тому слід навести її повністю мовою оригіналу:

«Изобр. 15 (ориг.)

А. Город;

Б. замок;

В ... форштадты;

В городе:

а, а... земляной вал, окружавший город;

б, б... деревянные на нем башни;

в, в... рavelины;

г. ворота Млиновые;

д. -//- Киевские;

е. -//- Пырятинские;

ж. -//- Кустошевские;

з. вылазные или калитки.

В замке:

и. ворота замковые;

к. пороховой погреб Прилуцкого полка.

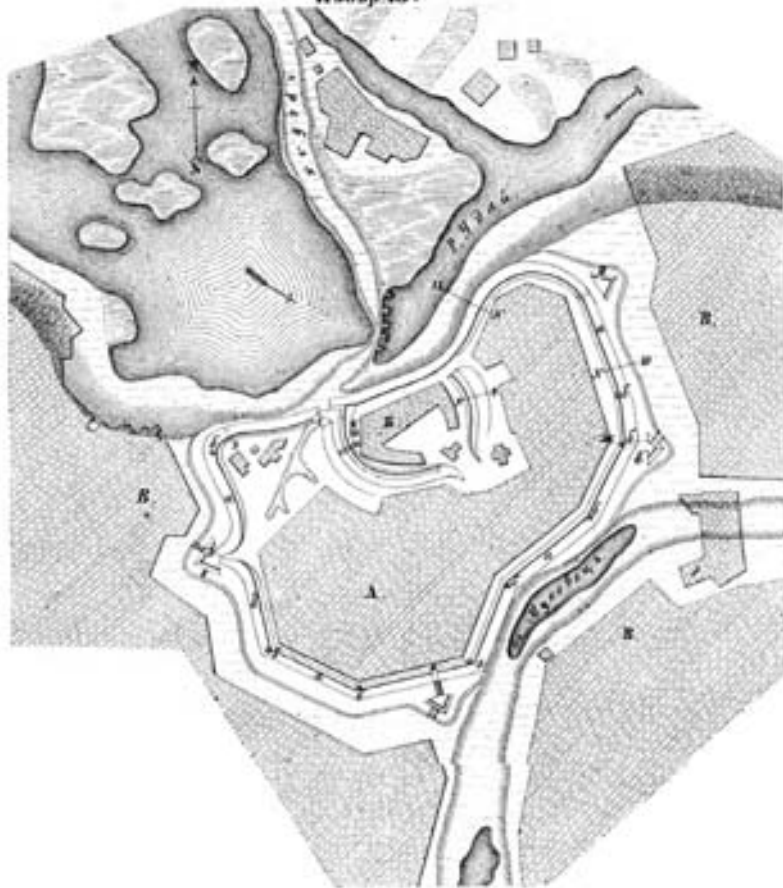
Изобр. 16, 17, 18 (ориг.) профили к укрепленной ограде г. Прилук» [3, с. 867].

План, профілі та масштаби до них досить сильно розкидані по листу № 4. Тому для зручності користування всі елементи, що стосувалися Прилуцької фортеці, зведені в електронній копії в одну аплікацію з повним збереженням масштабів (рис. 1).

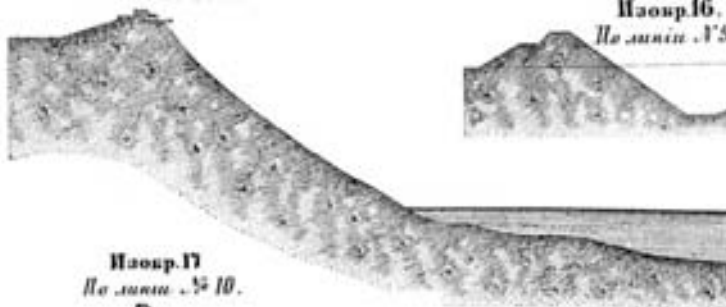
Зрозуміло, що саму літографію плану виконано вже в середині XIX ст., однак на експлікаціях у планах Ф. Ласковського завжди вказувалося на походження плану. Так, якщо план був копією з оригіналу, то завжди додавалося поряд з назвою «(ориг.)». Тому цей план можна використовувати для вивчення містобудівних процесів Прилук середини XVIII ст. Оригінальний план, як вказує сам Ф. Ласковський, зберігався в «Инж. арх.» під «17725 №5/1. – 1745». Однак, що це був за «Інженерний архів(?)» і де він зберігається тепер, автору цього повідомлення невідомо.

Повертаючись до плану, слід окремо сказати кілька слів про профілі фортечних валів та ровів. Так, вірогідно, в найкращому стані був вал та рів замку, про що свідчить «**Изобр. 16**». Рів тут мав більш-менш V-подібну форму характерну для тогочасної фортифікації, а сам контрескарп – прямий профіль. Також по верху валу проходив невеликий земляний бруствер. Укріплення ж фортеці, як видно з профілю «**Изобр. 17**», були дещо в гіршому стані: рів був досить широким, але мав коритоподібну форму, контрескарп дещо осунувся. По зовнішній стороні валу був горизонтально вкопаний гострокіл, що виконував функцію «рогаток». Також із внутрішнього боку вал підтримувався дерев'яною зрубною конструкцією, яка, можливо, залишилася від попередніх укріплень або ж була заново спеціально збудована. Найслабші фортифікації знаходились зі сторони р. Удай. Тут вони просто представлені ескарпованим схилом річкового берега та валом з невисоким бруствером та рогатками. Завдяки масштабній лінійці (дана в футах і сажнях) можна дізнатися про розміри валів. Так, замковий вал мав висоту 1,2 саж (2,5 м), ширину підосви 4,5 саж. (9,4 м), ширина рову 6,5 саж. (13,6 м), глибина – 2,7 саж. (5,7 м); міський вал зі сторони міста висота – 1,7 саж. (3,5 м), ширина – 4,5 саж. (9,4 м), ширина рову – 10 саж (21 м), глибина від підосви валу – 3 саж. (6,2 м); висота й ширина валу від р. Удай становила 0,8 саж (1,7 м) та 3,5 саж. (7,3 м) відповідно, а висота ескарпованого берега становила 6 саж. (12,5 м). Звертає на себе увагу те, що профілі укріплень не мають берми між

Полковой городъ Прилуки.
Изобр. 15.

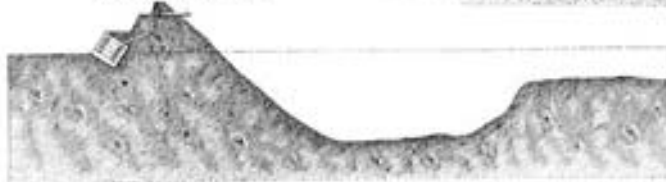
Изобр. 18.
По линии А В.

Изобр. 16.
По линии А' В'.

Изобр. 17.
По линии А'' В''.

Къ изобр. 16 П 18
Шкала 0 100 200 300 400 500 600 700 800 900 1000

Рис. 1. План «Полкового города Прилуки» 1745 р. з альбому Ф. Ласковського, упорядкований автором.

валом та ровом, що якраз характерно для козацьких фортець. Приблизно до плану фортеці відноситься і її письмовий опис, який засвідчує: «*Вал во многих местах осыпался, коло бойниц земля из вне поосувалась. Рогатки вокруг не всюды поставлены, а некоторые повалились, а вылазках фортки запоров никаких не имеется*» [4, с. 38]. Ці дані відносяться до 1738 р., на початку війни з Туреччиною. На плані ж 1745 р. видно, що укріплення в більш-менш пристойному стані, тож, можливо, що вони були дещо реконструйовані. Зазвичай, якраз з такими реконструкціями і пов'язана зйомка нових планів.

На жаль, на цьому плані міська забудова показана лише «плямою» у вигляді штриховки, а сама вулично-квартирна структура відсутня, оскільки головним завданням було дати уявлення про укріплення, а не план міста. На плані також наявні три топонімічні назва – «гребля», «оз. Муховець» та «р. Удай».

Таким чином, план «Полкового города Прилуки» в альбомі Ф. Ласковського – це копія XIX плану 1745 р. Однак остання, за вказівкою самого автора, відповідає оригінальній зйомці, зважаючи на те, що це третій відомий план Прилук XVIII ст. Дуже цінним джерелом виявилася й експлікація до плану, оскільки вона уточнила розташування воріт, вилазок, башт, а також порохового погреба. Тепер, поєднуючи дані всіх трьох відомих планів, можна точніше відтворити містобудівні процеси Прилук між 1740-ми та 1780-ми рр.

1. Вечерський В.В. Фортеці й замки України. – К., 2011. – 664 с.
2. Ласковский Ф.Ф. Карты, планы и чертежи к III-й части материалов для истории инженерного искусства в России. – СПб., 1866. – Лист № 4 «К обороне границ».
3. Ласковский Ф.Ф. Материалы для истории инженерного искусства в России. Опыт исследования инженерного дела в России после императора Петра I до Императрицы Екатерины II. – СПб., 1865. – 1022 с.
4. Пляшко Л.А. Подорож до міста XVIII століття. – К., 1980. – 148 с.
5. Національна бібліотека імені В. Вернадського. – Відділ картографії. – План Прилук № 23439.
6. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К., 1990. – 1006 с.

Александр Бондарь

Сообщение посвящено описанию и публикации плана Прилук в 1745 г. Он был опубликован в 1866 г. военным инженером и историком фортификации генералом Ф. Ласковским. Однако этот документ долгое время оставался неизвестным для большинства исследователей истории градостроения Украины XX – начала XXI ст. Автор сообщения упорядочил графическую сторону плана и сделало его короткое описание. Это третий известный план города Прилуки XVIII в. К сожалению, сегодня не известно, где хранится оригинал 1745 г., и существует ли он вообще. Однако благодаря Ф. Ласковскому мы можем пользоваться его копией середины XIX ст. во время исследований градостроительных процессов Прилук 1740-х гг.

Ключевые слова: Прилуки, крепость, план, фортификация.

Olexandr Bondar

The Plan 1745 of Priluky Fortress of the F. Laskovsky Album

Posts describes plan of Pryluky 1745. Plan was published in 1866 as a military engineer and historian of fortifications F. Laskovsky. However, this plan remained unknown to most researchers History of Urban Planning Ukraine 20–21 century. Author of this posts streamlined graphical side plan and did a brief description. This plan was the third known plan of Pryluky city 18th century. We don't know where it is known which houses the original 1745 today. We do not know whether there is at all original today. However, due to F. Laskovsky, we can use his copy of the mid-19th century when exploring city planning process of Pryluky in 1740-ies.

Keywords: Pryluky, fortress, plan, fortification.